

ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΣΤΡΙΝΑΚΗΣ

**Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ,
Η ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥΣ**
(Ορισμένες γνωστικές και Αλληλοδραστικές πλευρές)

**Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ,
Η ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥΣ**
(Ορισμένες γνωστικές και Αλληλοδραστικές πλευρές)

- What is a "Paki"?** – He is dirty and promiscuous and cheeky and he does not mix at all. He is a "homo", but he is nevertheless always sneaking up to the white girls in search of a "jig-a-jig". He is a layabout and an idler who threatens to put other men out of work...
- He is sitting down at home (where he lives in with at least a dozen others) eating a meal of tinned cat-food or dog-meat, weary from his day of labour at the dole office...
 - The Paki is no ordinary black man but... a black Irishman from the North...

Ο γνωστός Άγγλος κοινωνιοψυχολόγος HENRY TAJFEL θεωρεί ότι, από φορμαλιστική άποψη, το πρόβλημα των στερεοτύπων σχετίζεται με το είδος της συνάφειας που υπάρχει (στα πλαίσια μιας συνεχόμενης και εξακολουθητικής διάστασης) μεταξύ μεταβαλλομένων ιδιοτήτων και ασυνεχών ταξινομήσεων. Για παράδειγμα δηλαδή, η ταξινόμηση που βασίζεται στην εθνική ή φυλετική ένταξη, στο σύνολό της, δεν είναι συνεχής: οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν είτε Χ είτε Ψ εθνικότητα, και σπάνια συμβαίνει κάποιος να τοποθετείται μεταξύ των δύο με δύσκολα προσδιοριζόμενο τρόπο. Αντίθετα όμως, το ύψος και το χρώμα των ανθρώπων αποτελούν συνεχείς διαστάσεις. Αν ήταν αλήθεια ότι κάθε Σκανδιναβός είναι ψηλότερος από κάθε Ιταλό, τότε θα μπορούσαμε να προγνώσουμε την εθνική ταυτότητα κάποιου από το ύψος του και αντίστροφα, παρ'όλο που αρχικά δεν πραγματοποιήσαμε την ταξινόμηση θεωρώντας ως αξία το ύψος του σώματος (H. TAJFEL, 1959). Τολμούμε λοιπόν να δηλώσουμε ότι το πρόβλημα των στερεοτύπων έχει και γνωσιολογικές αφετηρίες. Καί αυτό θεωρούμε ως το πρώτο βασικό τους χαρακτηριστικό.

* Sociologist M.A. (ELTE, Budapest), D.E.A. en Sociologie (E.H.E.S.S., Paris), Σ.Ε.Σ. (ΠΑΣΠΕ, Αθήνα), Υποψ. Διδ. ΠΑΣΠΕ.

** Η "Pakie Stan" (δηλ. Pakistani): στερεοτυπικές εκφράσεις για τους Πακιστανούς στην Μ. Βρετανία (G. PEARSON, 1976).

Το δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό των στερεοτύπων έγκειται στο γεγονός ότι επιτελούν λειτουργίες **απαραίτητες για την κοινωνική αντίληψη** και γνώση, καθώς και για τον ανθρώπινο ψυχισμό γενικότερα. Όμως, ο σημαντικός αυτός ρόλος μπορεί να αντιστραφεί και **συχνά αντιστρέφεται**. Τότε τα στερεότυπα **παρεμποδίζουν και διαστρεβλώνουν** την κοινωνική αντίληψη και γνώση. Αυτό είναι και το τρίτο βασικό τους χαρακτηριστικό.

Στις αναπτύξεις που ακολουθούν προσπαθούμε να προσεγγίσουμε τις δύο τελευταίες κυρίως ιδιότητες των στερεοτύπων, βασιζόμενοι στις μελέτες της γνωστικής κοινωνικής ψυχολογίας που είναι κατ' εξοχήν αρμόδια στον τομέα αυτό. Επίσης, παρουσιάζουμε ένα μέρος από τις επεξεργασίες των ιντερακσιονιστών όσον αφορά ορισμένες διαδικασίες περιθωριοποίησης που μπορούν να ενεργοποιήσουν τα στερεότυπα και η λανθασμένη κοινωνική αντίληψη (misperception).

Τα δύο επιστημολογικά είδη προσέγγισης (γνωστικό και ιντερακσιονιστικό) φαίνεται να αναπτύσσουν ουσιαστικό διάλογο μεταξύ τους: και τα δύο μελετούν την κοινωνική αντίληψη (social perception), αν και από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Η γνωστική κοινωνική ψυχολογία την μελετά – κυρίως – από άποψη γενετική και λειτουργική και με άξονα αναφοράς τον ανθρώπινο ψυχισμό. Η ιντερακσιονιστική προσέγγιση την θεωρεί ως βασική συνιστώσα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

I.

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΙΑΣ. ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟ-ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ (ΓΝΩΣΤΙΚΕΣ) ΠΛΕΥΡΕΣ

1. Σε αυτό το μέρος της μελέτης μας θα προσεγγίσουμε την στερεοτυπία κυρίως ως διαδικασία **δι-ομαδικής (και δι-ατομικής) γνωριμίας και αντίληψης**. Το είδος αυτό της προσέγγισης συνεπάγεται ότι θα εργαστούμε με τις έννοιες και τα εργαλεία της κοινωνικής ψυχολογίας και κυρίως με την γνωστική της κατεύθυνση. (HENRI TAJFEL, GORDON ALLPORT, G. JAHODA, A.L. WILKES, κ.ά.)

Η γνωστική κοινωνιο-ψυχολογική προσέγγιση φωτίζει, σε σημαντικό βαθμό, την άρθρωση, τη μορφοποίηση και τις λειτουργίες που επιτελούν τα στερεότυπα στην ανθρώπινη αντίληψη (γνώση, γενικότερα) και συμπεριφορά, στις δι-ομαδικές σχέσεις, αντιθέσεις και εχθρότητες.

2. Οι μελέτες για τα στερεότυπα αναπτύχθηκαν στα πλαίσια των ερευνών για τις δι-ομαδικές, διαπολιτισμικές και διαφυλετικές συγκρούσεις και εχθρότητες (1).

(1) Οι μελέτες για τα στερεότυπα ξεκίνησαν στα πλαίσια των ερευνών για τις δι-ομαδικές, δια-πολιτισμικές και δια-φυλετικές συγκρούσεις και εχθρότητες στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά την δεκαετία του 1930. Μια βασική κοινωνιο-πολιτική αιτία δρομιολόγησης και ανάπτυξης των ερευνών αυτών ήταν οι προσπάθειες άμβλυνσης των κοινωνικο - οικονομικών και πολιτισμικών αντιθέσεων, συγκρούσεων και ανισοτήτων, η ενίσχυση της ομοιογενοποίησης της αμερικάνικης κοινωνίας και η εξασφάλιση μιας όσο το δυνατόν μεγαλύτερης κοινωνικής συναίνεσης, κυρίως λόγω του επερχόμενου β' παγκοσμίου πολέμου.

Ως μιά βασική κοινωνιο-ψυχική διαδικασία πρόκλησης των δι-ομαδικών συγκρούσεων θεωρείται η **προκατάληψη**. Η προκατάληψη συνίσταται σε δύο κυρίαρχα συνθετικά στοιχεία: τη λανθασμένη γενίκευση (ή υπεργενίκευση) και το αίσθημα εχθρότητας (G. ALLPORT, 1953) – το τελευταίο δεν θα μας απασχολήσει στη μελέτη αυτή.

Η λανθασμένη γενίκευση προέρχεται από προκαθορισμένες (α πριόρι) κρίσεις και αξιολογήσεις, ταξινομημένες σε κατηγορίες (δηλ. κατηγοριοποιημένες). Την διαδικασία που προκαθορίζει και ταξινομεί τις κρίσεις αυτές την ονομάζουμε **διαδικασία της κοινωνικής κατηγοριοποίησης**.

3. Η διαδικασία της κοινωνικής κατηγοριοποίησης

Στα πλαίσια της κατηγοριοποίησης, ο άνθρωπος επιχειρεί την συστηματοποίηση και την απλοποίηση του κοινωνικού (αλλά και του φυσικού) του περιβάλλοντος. Ο κατηγοριοποιητικός τρόπος με τον οποίο προσεγγίζει η αντίληψη τα περιβαλλοντολογικά ερεθίσματα παραπέμπει στον τρόπο με τον οποίο το άτομο, στα πλαίσια της κοινωνικής κατηγοριοποίησης, οργανώνει το κοινωνικό περιβάλλον. Στα πλαίσια της κατηγοριοποίησης, το άτομο θεωρεί ότι ανακαλύπτει αιτιατές σχέσεις στο κοινωνικό του περιβάλλον και μ' αυτές καθίσταται ικανό για κοινωνική δράση. Στα πλαίσια της κατηγοριοποίησης **διαμορφώνεται η γνωστική (και αντιληπτική) ομαδοποίηση του κόσμου** η οποία ύστερα εννοματοποιεί και σημασιολογεί την καθημερινή ζωή και δράση (αποτελεί δηλ. είδος αντικατοπτρικής συνείδησης, H. TAJFEL, 1974).

Σύμφωνα με τον G. ALLPORT (1953) η διαδικασία της κατηγοριοποίησης **χαρακτηρίζεται από τέσσερις σημαντικές ιδιότητες**.

(I). Σαν αποτέλεσμα της κατηγοριοποίησης, τα καθήκοντα προσαρμογής και συμμόρφωσης που οργανώνουν την καθημερινή μας ζωή διαμορφώνονται σε ευρύτερες τάξεις και ομαδοποιητικά στοιχεία.

Η προκαθορισμένη αυτή τάξη (σημείο, έννοια ή κατηγορία), προς την οποία απευθυνόμαστε για το τι να κάνουμε, ισορροπεί τον ψυχισμό μας και όταν ακόμα ακολουθήσουμε λανθασμένο δρόμο (επιλέξουμε, δηλαδή, λάθος κατηγορία: τελικά δεν έβρεξε – λάθος πήραμε την ομπρέλλα).

(II). Η κατηγοριοποίηση προσαρμόζει στους κόλπους της όσο περισσότερα συμβάνα μπορεί.

Η σκέψη μας, προκειμένου να υπερπηδήσει τις διάφορες δυσκολίες της ζωής, τις ταξινομεί **αμέσως** σε κάποια ικανοποιητική κατηγορία, την οποία ύστερα χρησιμοποιεί ως εργαλείο που συμβάλλει στην κρίση (και αξιολόγηση) της κατάστασης.

Για να το διατυπώσουμε διαφορετικά: ο ψυχισμός, ανάλογα με την απαίτηση των δραστηριοτήτων που ανακύπτουν, επιχειρεί να κατηγοριοποιήσει τα γεγονότα του περιβάλλοντός του. Στην αρχή, με όσο το δυνατόν απλούστερο (ευκολώτερο) τρόπο. Όταν όμως με τέτοιες απλουστευμένες υπεργενικεύσεις δεν μπορεί να επιτύχει τους στόχους του, **αναγκάζεται να προσφύγει σε πιο πολύπλοκες και επεξεργασμένες κατηγορίες** (με άλλα λόγια, να προβληματισθεί).

(III). Η κατηγορία μας παρέχει την δυνατότητα του να ταυτοποιούμε γρήγορα το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται.

Κάθε συμβάν έχει ορισμένα σημεία τα οποία λειτουργούν ως ερεθίσματα που έχουν σκοπό να ενεργοποιήσουν την κατηγορία (η οποία εμπεριέχει προκαθορισμένη κρίση).

Οι κατηγορίες επισυνάπτουν σταθερά και μακροχρόνια χαρακτηριστικά στά γεγονότα που βλέπουμε, κρίνουμε και συμμετέχουμε. Σκοπός τους είναι η διευκόλυνση της αντίληψης και της συμπεριφοράς καθώς και η απαλλαγή της προσαρμογής μας από τις αντιφάσεις και τις εντάσεις της ζωής.

(IV). Η κατηγορία προσδίδει, σε οποιοδήποτε αντικείμενο έχει εντάξει, ισοδύναμη νοητική και συναισθηματική χροιά.

Ορισμένες κατηγορίες θεωρούνται ως αποκλειστικά νοητικής φύσης. Αυτές τις ονομάζουμε έννοιες. Όμως, συνήθως, και σε αυτές τις έννοιες προσάπτουμε συναισθηματικά στοιχεία (π.χ. αγαπάμε ή όχι το δένδρο, μας αρέσει ή δεν μας αρέσει η θάλασσα). Έτσι, μια νοητική κατηγορία μας γίνεται (αυτόματα) συμπαθητική ή αντιπαθητική (π.χ. ένα πουλί, ένα έθνος).

4. Τα στερεότυπα

– Για ποιό λόγο έχει ο Αβραάμ Λίνκολν τόσους θαυμαστές;

Επειδή έγινε πλούσιος, ήταν επιμελής, διψούσε για γνώσεις, σεβόταν πολύ τα δίκαιο του μέσου ανθρώπου, ήταν ιδιαίτερα τολμηρός και η τόλμη τον οδήγησε σε εξαιρετικές επιτυχίες στην κοινωνική σκάλα.

– Για ποιό λόγο αντιπαθούν τόσο τους Εβραίους;

Επειδή γίνονται πλούσιοι, είναι επιμελείς, διψούν για γνώσεις, σέβονται ιδιαίτερα τα δίκαια του μέσου ανθρώπου, είναι τολμηροί και η τόλμη τους οδηγεί σε μεγάλες επιτυχίες στην κοινωνική σκάλα.

Σε τι συμπέρασμα μας οδηγεί το πραγματικό αυτό παράδειγμα στερεοτυπίας που πίστευαν (ή ακόμη πιστεύουν) οι Αμερικανοί για τον Λίνκολν και τους Εβραίους αντίστοιχα; [Το παράδειγμα αυτό ανακάλυψε ο R. MERTON και αναφέρει ο G. AL-PORT (1953)].

Το περιεχόμενο των στερεοτυπιών, από μόνο του, δεν αρκεί για να κατανοήσουμε την απόρριψη που εκφράζουν. Οι στερεοτυπίες στην πραγματικότητα είναι εικόνες ("pictures in our head"), σύμφωνα με τον W. LIPPMAN (1922), που πρώτος προσδιόρισε το στερεοτυπικό φαινόμενο. Το άτομο μπορεί να δικαιολογήσει τις θετικές ή αρνητικές προκαταλήψεις του με την βοήθεια κατηγοριών. Οι στερεοτυπίες αποτελούν τα «εικονοειδή» συνθετικά στοιχεία αυτών των κατηγοριών.

4.1. Οι στερεοτυπίες είναι άκαμπτες εικόνες της νόησης που προέρχονται από την κουλτούρα (και την παράδοση).

Η βάση της δημιουργίας των νοητικών εικόνων συνίσταται σε δεδομένα αντικείμενα, ιδιαίτερα γνωστά (well-known), τα οποία συνδέονται με μιαν ορισμένη κατηγορία (τάξη) και αποτελούν συχνά επαναλαμβανόμενη πηγή εμπειρίας.

Αν μια γενικευμένη κρίση στηρίζεται σε μια δίκαιη προσδοκία, μπορεί, δηλαδή, να αποδειχθεί ότι ένα αντικείμενο που ανήκει σε μιαν ορισμένη κατηγορία χαρακτηρίζεται πράγματι από ένα συγκεκριμένο γνώρισμα, τότε δεν μπορούμε να θεωρήσουμε την κρίση αυτή ως στερεοτυπία (αλλά ως προϊόν της κατηγοριοποίησης). Όμως

στην περίπτωση της στερεοτυπίας, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ότι, σε αντίθεση με οποιαδήποτε απόδειξη που μπορεί να προσκομιστεί, καταρρίπτοντας την γενικευμένη αυτή κρίση, η τελευταία εξακολουθεί να παραμένει, δείχνοντας ιδιαίτερη αντίσταση και ακαμψία (G. ALLPORT, 1953). Αυτό το σημείο υπογραμμίζει και ο H. TAJFEL (1973, 1974): η πιο έκδηλη ιδιότητα των (εχθρικών) στερεοτύπων συνίσταται αναμφίβολα στην ακαμψία τους, όπως επίσης και στην αντίσταση που παρουσιάζουν απέναντι στις πληροφορίες που (λογικά) τα ανατρέπουν.

4.1.1. «Απλουστεύουμε τα φαινόμενα, όταν δεν θέλουμε να αποκλίνουμε από το καθήκον της ερμηνείας τους». Θέλοντας να επαληθεύσει την κοινωνιο-ψυχολογική αυτή διαπίστωση, – που σχετίζεται άμεσα με την ακαμψία –, ο TAJFEL επισκοπεί αριθμό πειραμάτων της κοινωνικής ψυχολογίας (2). Η συμπεριφορά των πειραματικών υποκειμένων (ομάδων) επαληθεύει την παραπάνω δήλωση γενικά. Όταν όμως παρεμβάλλεται η μεταβλητή (χρηματική) επιβράβευση-τιμωρία, η διαπίστωση αλλοιώνεται σημαντικά προς την κατεύθυνση της μη-απλούστευσης (δηλαδή πιστότητας) στην εκτίμηση των φαινομένων. Εξαίρεση αποτελούν οι περιπτώσεις που αναφέρονται σε κρίσεις για (άλλη) φυλή, έθνος, πολιτισμική ομάδα, κλπ., δηλαδή τα θέματα των δια-ομαδικών σχέσεων, όπου κυρίως παρουσιάζονται οι εχθρικές στερεοτυπίες. Εδώ, η δήλωση επαληθεύεται πάντοτε και με σταθερότητα.

Όπως υπογραμμίζει ο TAJFEL, καμιά στεγανότητα ή μυστικότητα δεν κρύβεται πίσω από το γεγονός αυτό. Η επιβράβευση των πειραματικών υποκειμένων, στην περίπτωση των δια-ομαδικών σχέσεων, είναι κοινωνικο-πολιτισμική (που υπερέχει της χρηματικής). Η κοινωνία αμείβει τα μέλη της για την συνέπεια που επιδεικνύουν στις εχθρικές στερεοτυπικές τους στάσεις... Και τότε διαμορφώνεται ο φαύλος κύκλος. Η ύπαρξη της προκατάληψης όχι μόνον υποστηρίζει και επιβραβεύει την εχθρική κρίση, αλλά ταυτόχρονα κάνει αδύνατο τον έλεγχο της κοινωνικής «πραγματικότητας» πάνω στις κρίσεις αυτές. Οι τελευταίες ανατροφοδοτούνται και αποκτούν τη μορφή ενός όλο και πιο ολοκληρωμένου κοινωνικού μύθου (TAJFEL, 1973).

4.1.2. Σύμφωνα με τον κοινωνιο-γλωσσολόγο UTA QUASTOFF ορισμένες κατηγορίες στερεοτύπων ανήκουν στην γλωσσική (επικοινωνιακή) επάρκεια (competence) και άλλες κατηγορίες ανήκουν στην γλωσσική (επικοινωνιακή) παράσταση (performance) (3). Μπορούμε να ταξινομήσουμε κάποιο στερεότυπο στη μια ή την άλλη κατηγορία μόνον έπειτα από συγκεκριμένη ανάλυσή του (U. QUASTHOFF, 1980 [1973]).

(2) Αναφέρεται από τον H. TAJFEL (1973). Πρόκειται για τα πειράματα των TAJFEL και WILKES (1963), RAZRAN (1950), SECORD, BEVAN και KATZ (1956), TAJFEL, SHEIKH και GARDNER (1964).

(3) Στον χώρο της γλωσσολογίας (και κυρίως στην κοινωνιο - γλωσσολογία και ψυχο - γλωσσολογία) υπάρχει μια αρκετά σημαντική συζήτηση ως προς την γλωσσική υπόσταση των στερεοτύπων. Ένα μεγάλο μέρος των γλωσσολόγων τα εντάσσουν συνολικά στην γλωσσική επάρκεια (A. SCHAFF, N. CHOMSKY, κλπ., και σε ένα βαθμό, και ο J. HABERMAS). Η ουσία της θέσης του U. QUASTHOFF μπορεί να συνοψισθεί στην σχετικοποίηση της συνολικής αυτής ένταξης και στην υπογράμμιση της ανάγκης για κατηγοριοποίηση των στερεοτυπικών έπειτα από συγκεκριμένη μελέτη τους.

Στην περιοχή της γλωσσικής (επικοινωνιακής) επάρκειας, όπου ο U. QUASTHOFF θεωρεί ότι συμπεριλαμβάνονται τόσο τα επικοινωνιακά στοιχεία χρήσης της γλώσσας που ιστορικά παραμένουν αμετάβλητα – δηλ. τα στοιχεία της ιδεατής γλωσσικής κατάστασης –, όσο και η πρακτική της ομιλίας – όπως την αναπτύσσουν οι AUSTIN και SEARLE –, ανήκουν τα εξής παραδείγματα στερεοτυπικών δηλώσεων (U. QUASTHOFF, 1980: 103-104).

1. Ο **θείος μου WILLY** είναι πολύ **πρώσος** (1/α: οι Πρώσοι είναι ακριβείς, συστηματικοί και οικονόμοι).

Στην περίπτωση αυτή, το στερεότυπο του «Πρώσου» είναι τόσο διαδεδομένο στην γερμανική γλωσσική κοινότητα, ώστε να έχει εισχωρήσει με αυτή την σημασία στο λεξιλόγιο της γερμανικής γλώσσας και να μην υπάρχει ανάγκη καμίας άλλης γνώσης (για την κατανόησή του), πλην της στοιχειώδους γλωσσικής επάρκειας. Και η εκπομπή και πρόσληψη της τέτοιας σημασίας του Πρώσου (1/α) γίνεται ανεξάρτητα από την προσωπική πεποίθηση των επικοινωνούντων ατόμων.

2. Ήταν **Εβραίος**. (2/α: κερδοσκόπος ο οποίος ρουφά το αίμα). Και εδώ, όπως προκύπτει από την σύνδεση του κειμένου, η σημασία που προσάπτει ο εκπέμπων στην λέξη κάνει φανερό ότι ο «Εβραίος» δεν προσδιορίζει (αναγκαστικά) το μέλος μιας καθορισμένης εθνικής ομάδας. Έτσι η δήλωση πρέπει να γίνεται κατανοητή σύμφωνα με το 2/α.

3. **Εβραίος (μεν) αλλά πολύ εντάξει**. (3/α: οι Εβραίοι συνήθως δεν είναι εντάξει). Αν, βασιζόμενοι στον BALERT (1970), θέλουμε να διακρίνουμε τους δύο τύπους του «σχετικά υπονοούμενου όρου» (quasi-implication), δηλαδή εκείνον που μπορούμε να συμπληρώσουμε στην βάση της γλωσσικής γνώσης και εκείνον που μπορούμε να συμπληρώσουμε στην βάση της «γνώσης του κόσμου», τότε ο πρώτος τύπος (της γλωσσικής γνώσης) μας είναι απαραίτητος για την κατανόηση του 3, δηλ. το 3/α. Αυτό κυρίως διότι το 3 προϋποθέτει τον αντιθετικό σύνδεσμο «αλλά».

Στην περιοχή της γλωσσικής (επικοινωνιακής) παράστασης, στην οποία ο U. QUASTHOFF θεωρεί ότι συμπεριλαμβάνονται, αλληλοεπιδραστικά, οι μορφές της γλωσσικής έκφρασης, οι κοινωνιο-ψυχολογικοί παράγοντες, οι παράγοντες της ψυχολογίας της προσωπικότητας καθώς και οι μικρο-κοινωνικές καταστάσεις – όσοι δηλαδή συντελεστές διαμορφώνουν την μεταβλητότητα των επικοινωνιακών δράσεων –, ανήκουν κυρίως στερεοτυπικές δηλώσεις που, κατά τον BALLERT (1970), προϋποθέτουν την «γνώση του κόσμου»:

4. Ο **άνδρας της φάλης** μου είναι **τσιγκούνης**. Είναι **Σκωτσέζος** (U. QUASTHOFF, 1980: 104-105).

Στην περίπτωση αυτή, ο προσλαμβάνων το μήνυμα *χρειάζεται τις γνώσεις* για την τσιγκουνιά των Σκωτσέζων που δηλώνει το στερεότυπο, με αποτέλεσμα η γλωσσική επάρκεια να μην είναι αρκετή.

Η αντίσταση και η ακαμψία που παρουσιάζει μια κρίση (στις πληροφορίες που λογικά την αναιρούν) είναι που την μετατρέπει σε στερεότυπο. Γιά να ερμηνεύσουμε

δε την αντίσταση, πρέπει να ανατρέξουμε στην ιστορία, στην κολτούρα και στην παράδοση της κοινωνικής ομάδας (ή κοινωνίας ολόκληρης) που την ενστερνίζεται (Η. ΤΑJFEL, 1973). Αυτό επιβεβαιώνεται, όπως συνοπτικά δείξαμε, και από το είδος της συνάφειας που υπάρχει ανάμεσα στις στερεοτυπίες και την γλώσσα: από το βαθύ ριζώμα ορισμένων στερεοτυπικών κατηγοριών στην χρήση του λεξιλογίου των γλωσσών, στις εθνικές (και πολυεθνικές) γλωσσικές κοινότητες, έτσι ώστε να αποτελούν συστατικά μέρη (της σύνταξης) της γλωσσικής επάρκειας, καθώς επίσης, από τη λειτουργία της γλώσσας ως οχήματος μεταβίβασης των στερεοτύπων κατά την φάση ήδη της πρώιμης κοινωνικοποίησης, όταν μαζί με την εκμάθηση της γλώσσας παραλαμβάνουμε και τις στερεοτυπικές κατηγορίες. (U. QUASTHOFF, 1980 [1973]).

Οι στερεοτυπίες, όταν πλέον διαμορφωθούν, ασκούν καθοριστική επίδραση στην συνείδηση και τη νόηση. Εξωθούν τον ανθρώπινο ψυχισμό στο να ερμηνεύει τις νέες εμπειρίες που αποκτά, τα νέα γεγονότα που αντιλαμβάνεται, υπό το πρίσμα των ήδη εσωτερικευμένων εικόνων.

4.2. Η στερεοτυπία είναι το κλειστό εννοιολογικό περιεχόμενο (εικόνα) της κατηγορίας.

Ανεξάρτητα από το θετικό (συμπαθητικό) ή αρνητικό (αντιπαθητικό) της περιεχόμενου, η στερεοτυπία είναι πεποιθήση υπερβολής που συνδέεται (και βασίζεται) σε μιά κατηγορία. Σκοπός της είναι η δικαιολογήση (εκλογίκευση) της καθορισμένης από την κατηγορία συμπεριφοράς (G. ALLPORT, 1953, Η. ΤΑJFEL, 1973, 1974, G. CSEPELI, 1979, 1980).

Στην ψυχολογική και κοινωνιολογική θεματογραφία αντιμετωπίζουμε ορισμένα προβλήματα σύγχισης στην διάκριση μεταξύ κατηγορίας και στερεοτυπίας. (Η σύγχιση αυτή ξεκινά από τον ίδιο τον W. LIPPMAN, ο οποίος δεν οριοθέτησε επαρκώς τους δύο όρους).

Κατά τον ALLPORT, η στερεοτυπία δεν είναι καθόλου ταυτόσημη με την κατηγορία αλλά αποτελεί μορφοποιημένη και αποκρυσταλλωμένη συνοδευτική κλειστή εικόνα (πορτραίτο) της δεύτερης. Η κατηγορία «νέγρος» μπορεί να είναι ουδέτερη, πραγματική έννοια, αποδεσμευμένη από αξιολογικό περιεχόμενο, η οποία παραπέμπει μόνο σε μια συγκεκριμένη τάξη – είδος ανθρώπων, (φυλή, εθνότητα, για παράδειγμα). Μιλάμε για στερεότυπο μόνον όταν η αρχική κατηγορία που αναφέρεται στους νέγρους είναι εφοδιασμένη με εικόνες και κρίσεις οι οποίες υπονοούν ότι οι νέγροι είναι γελοίιοι, τεμπέληδες, προληπτικοί (και πολλά άλλα ακόμη).

Η στερεοτυπία λοιπόν, δεν είναι το ίδιο με την κατηγορία. Συνήθως όμως επισυνάπτεται στην κατηγορία ως αδιαχώριστο της σήμα (ετικέτα). Αν δηλώσουμε ότι «το σύνολο των δικηγόρων είναι ψεύτες», τότε εκφράζουμε στερεοτυπική γενίκευση για μια κατηγορία. Η στερεοτυπία από μόνη της δεν αποτελεί ακόμη τον πυρήνα της έννοιας. Όμως στην πορεία της λειτουργίας της, παρεμποδίζει την διαφοροποίηση της σκέψης που αναφέρεται στην έννοια.

5. Ο ρόλος της «εμπειρικής βάσης» στην κατασκευή των στερεοτύπων.

Ο Ούγγρος κοινωνιο-ψυχολόγος G. CSEPELI αναφέρει ότι, αν παραθέσουμε τις

παρακάτω ιδιότητες: καλλιτεχνική διάθεση, αιφνίδια φύση, τεμπεραμένο, φωνακλάδες, τεμπέληδες, αστείοι, λίγους Ούγγρους θα συναντήσουμε που δεν θα απαντήσουν ότι πρόκειται για Ιταλούς. Περισσότερο δε θα επιμείνουν σ' αυτό εκείνοι, που ποτέ δεν ταξίδεψαν στην Ιταλία και, στην καλύτερη περίπτωση, συνάντησαν έναν-δυο Ιταλούς σε κάποια καφετέρια. Παρ' όλα αυτά, όλοι θα επικαλεστούν την «προσωπική τους εμπειρία» (G. CSEPELI, 1979).

Πώς διαμορφώνεται αυτή η υποτιθέμενη εμπειρική βάση;

Ο ένας τρόπος είναι η **συνάντηση με απομονωμένες, έκδηλες περιπτώσεις** που κατασκευάζουν μια διαστρεβλωμένη πραγματικότητα (π.χ. η ιταλική όπερα, ο Μ. LANZA, κλπ., εύκολα δίνουν το συμπέρασμα ότι οι Ιταλοί είναι μουσικόφιλοι). Το άλλο στοιχείο της εμπειρικής βάσης είναι η **μεγιστοποίηση των πραγματικά υπαρχόντων οριακών διαφορών** (αν το μέσο ύψος των Σουηδών διαφέρει από το μέσο ύψος των Πολωνών, η στερεοτυπία το μεγαλοποιεί και το οξύνει). Το τρίτο στοιχείο **προκύπτει από την ιδιαιτερότητα μετάδοσης και μεταβίβασης** των στερεοτυπιών: διαβάσαμε κάτι, μας είπαν κάτι (εξιστόρηση) και συνήθως στα πλαίσια μιας κοινωνικής κατάστασης (αλληλόδρασης) που παρουσιάζει ιδιαίτερη πειστικότητα (G. CSEPELI, 1979).

II.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΙΝΤΕΡΑΚΣΙΟΝΙΣΤΙΚΗ) ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΑΝΤΙΚΤΥΠΩΝ ΤΟΥ ΣΤΕΡΟΤΥΠΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

“What men in society define as real, is real in its consequences”.

(W.I. Thomas)

1. Στο προηγούμενο μέρος της μελέτης μας αναφέραμε την διαπίστωση που κάνει ο H. TAJFEL, ότι οι εχθρικές προκαταλήψεις και στερεοτυπίες διαμορφώνουν έναν **φαύλο κύκλο**: «η ύπαρξη της προκατάληψης όχι μόνον υποστηρίζει και επιβραβεύει την εχθρική κρίση, αλλά ταυτόχρονα, κάνει αδύνατο τον έλεγχο της κοινωνικής «πραγματικότητας» πάνω στις κρίσεις αυτές. Οι τελευταίες ανατροφοδοτούνται και αποκτούν τη μορφή ενός όλο και πιο ολοκληρωμένου κοινωνικού μύθου» (H. TAJFEL, 1973).

Στη μελέτη και ανάλυση του προαναφερόμενου φαύλου κύκλου και στην ανατομία της κατ' αυτό τον τρόπο κατασκευασμένης κοινωνικής «πραγματικότητας» κατευθύνονται οι προσπάθειες μιας κατεύθυνσης της κοινωνιολογίας της παρέκκλισης και της εγκληματολογίας, που είναι γνωστή ως **ιντερακσιονισμός** (ή θεωρία του χαρακτηρισμού, ή, ακόμα, θεωρία της συνδιαλλαγής - transactional theory) με θεμελιωτές της τους H. BLUMER, H. BECKER, E. GOFFMAN και E. LEMERT.

Μια επί μέρους προσέγγιση της ιντερακσιονιστικής παράδοσης με βάση την έννοια της ενισχυμένης διάχυσης της παρέκκλισης (*deviancy amplification*), συλλαμβάνει πιο εμπεριστατωμένα τις κοινωνικές εκείνες διαδικασίες και μηχανισμούς μέσα από τους οποίους ορισμένα κοινωνιοψυχικά φαινόμενα (φυσιολογικής ή λανθασμένης) κοινωνικής αντίληψης, μάθησης, γνωριμίας και δι-ομαδικών σχέσεων και στα οποία συμπεριλαμβάνονται οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα, συμβάλλουν στην διαμόρφωση ευρύτερων (μακροκοινωνικών) πραγματικοτήτων (με ή χωρίς εισαγωγικά), σε συνάρτηση με «σκληρότερα» κοινωνιολογικά μεγέθη (σύγκρουση συμφερόντων, πολιτική δύναμη ή εξουσία, θεσμοί επίσημου κοινωνικού ελέγχου, κλπ).

2. Σύμφωνα με τον JOCK JOUNG (1978 [1971]), οι μελέτες γύρω από την ενισχυμένη διάχυση της παρέκκλισης, στηρίζονται, κατ' αρχήν, πάνω στον συλλογισμό του W.I. THOMAS ότι στην κοινωνία, όταν μια κατάσταση ορίζεται ως πραγματική, θα γίνει πραγματική ως προς τις συνέπειές της. Σε ότι δε αφορά εκείνα τα άτομα τα οποία η κοινωνία ορίζει ως παρεκκλίνοντα, μπορούμε να αναμένουμε ότι τα στερεότυπα που η κοινωνία διατηρεί γι αυτά, θα έχουν πραγματικές συνέπειες, τόσο σχετικά με τη μελλοντική τους συμπεριφορά, όσο με τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους.

Το πρώτο νήμα της προβληματικής αυτής ξεκίνησε από τον E. GOFFMAN (1959, 1961) στη μελέτη του για τα Άσυλα, όπου χαρτογράφησε αυτό που ονομάζει «ηθική καριέρα του ψυχικά ασθενούς» (*the moral career of the mental patient*), σκιαγραφώντας τον τρόπο με τον οποίο οι ειδικές εικόνες που κατέχει το νοσοκομείο για τον ψυχικά ασθενή εσωτερικεύονται και επιδείχνονται από τον άρρωστο. Το δεύτερο νήμα ξεκίνησε από τις μελέτες του E. LEMERT (1964) για την δευτερογενή παρέκκλιση (*secondary deviation*) όπου γίνεται η διάκριση και δείχνεται η διαφορά ανάμεσα στην αρχική πράξη, η οποία οδηγεί κάποιον στον στιγματισμό και το ετικετάρισμα, και σε ό,τι συμβαίνει στο άτομο αυτό συνακολούθως (4).

3.1. Με βάση τις διαπιστώσεις του J. YOUNG, η δρομολόγηση των διαδικασιών της ενισχυμένης διάχυσης της παρέκκλισης συνδέεται με τα εξής κρίσιμα χαρακτηριστικά των συστημάτων πληροφόρησης και επικοινωνίας των μοντέρνων κοινωνιών (J. YOUNG, 1978:447):

I. Την ολικά λανθασμένη αντίληψη για τον παρεκκλίνοντα λόγω του κοινωνικού διαχωρισμού και της στερεοτυπικής πληροφόρησης που διοχετεύεται μέσα από τα μέσα ενημέρωσης. Αυτά οδηγούν σε κοινωνική αντίδραση εναντίον των παρεκκλινόντων η οποία διατυπώνεται περισσότερο με τους όρους μιας στερεοτυπικής φαντασίας παρά ως ακριβής εμπειρική γνώση της πραγματικότητας του τρόπου ζωής, της συμπεριφοράς και των στάσεων των ατόμων αυτών.

II. Τη μοναδιαία γνώση, σε ό,τι αφορά τον παρεκκλίνοντα, που αποκρυσταλλώνεται στον στερεοτυποποιημένο χαρακτηρισμό που του αποδίδεται, οδηγώντας

(4) Και στις τρεις περιπτώσεις αναλύονται οι επιπτώσεις των στερεοτύπων στις σφαίρες της κοινωνικής αντίληψης και του περιεχομένου του κοινωνικού κόσμου (*social world*) του ατόμου (ή της ομάδας). Και από τις τρεις προσεγγίσεις διαπιστώνονται οι καταλυτικές τους συνέπειες: αντιληπτική αποδιοργάνωση (αρχικά) και αντιληπτική αναδιοργάνωση σε παρεκκλίνουσα κατεύθυνση (στη συνέχεια), μετασχηματισμός στην προσωπική και την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου (και της ομάδας).

τον στο κριτικό εκείνο όριο (low threshold) πέραν από το οποίο θα «εκτοπισθεί» από την κοινωνία και θα εισέλθει στη διαδικασία της ενίσχυσης και διάχυσης της παρέκκλισης.

III. Στην θέση της χρησιμοποίησης ατύπων τρόπων κοινωνικού ελέγχου, έχουν διαμορφωθεί ειδικοί ρόλοι, στελεχωμένοι με άτομα τα οποία συχνά είναι ιδιαίτερα διαχωρισμένα από την υπόλοιπη κοινωνία και έτσι κατ' εξοχήν ευάλωτα στην λανθασμένη αντίληψη (misperception).

IV. Εξ αιτίας της αύξησης και διάδοσης των μέσων μαζικής ενημέρωσης, είμαστε σε σημαντικό βαθμό ενήμεροι για την ύπαρξη των παρεκκλινόντων. Όμως, εξ αιτίας των κριτηρίων που αυτά χρησιμοποιούν για την δημοσιοποίηση των γεγονότων (επικαιρότητα, αξία νέου γεγονότος), είναι δυνατόν, από την ξαφνική διάχυση πληροφορίας, να δημιουργούνται ηθικοί πανικοί σε σχέση με έναν ιδιαίτερο τύπο παρέκκλισης.

3.2. Ο βαθμός ανέλιξης και μεγέθυνσης της παρέκκλισης αποτελεί συνάρτηση μιας σειράς μακροσκοπικών και μικροσκοπικών μεταβλητών, ανάμεσα στις οποίες οι σπουδαιότερες νομίζουμε ότι είναι οι ακόλουθες:

- I. Η έκταση που θα πάρει η πραγματική σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στις κοινωνικο - πολιτισμικά κυρίαρχες ομάδες (ομάδες δύναμης) και την παρεκκλινούσα ομάδα.
- II. Η διάχυση της στερεοτυπικής πληροφόρησης (κυρίως μέσα μαζικής ενημέρωσης).
- III. Η έκταση που θα πάρει ο ηθικός πανικός που θα δημιουργηθεί.
- IV. Η κοινωνική αντίδραση που θα επακολουθήσει και η δραστηριοποίηση των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.
- V. Ο βαθμός «επιτυχίας» (ή «αποτυχίας») των διαδικασιών διαπραγμάτευσης της πραγματικότητας (reality negotiation) που θα επιδειχθεί από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (κυρίως την αστυνομία και τα δικαστήρια).
- VI. Η μετάφραση της φαντασίας σε πραγματικότητα, σύμφωνα με την διατύπωση του YOUNG, δηλαδή η μετατροπή των στερεοτύπων σε πραγματικότητα(5).

4. Ο J. YOUNG στη μελέτη που πραγματοποίησε με συμμετοχική παρατήρηση για την χρήση των ναρκωτικών στην περιοχή του NOTTING HILL του Λονδίνου, στα millieu των χίπυς και κατά την περίοδο 1967-1969, κατέγραψε συγκεκριμένα τον τρόπο και τα στάδια μέσα από τα οποία ενισχύεται και διαχέεται η παρέκκλιση, ενώ τα στερεότυπα που έχει η κοινωνία για τον χρήστη ναρκωτικών μετατρέπονται σε πραγματικότητα, με συνέπεια τον ριζικό μετασχηματισμό του περιεχομένου του κοινωνικού κόσμου του χίπυ καπνιστή μαριχουάνας (J. YOUNG, 1978:452-458).

(5) Θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και χρησιμότητα η συγκεκριμένη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ «ενισχυμένης διάχυσης της παρέκκλισης» και «αναγωγής ενός κοινωνικού προβλήματος σε ιδεολογικό διακύβευμα», όπως παρουσιάζεται και αναπτύσσεται από την Σ. ΤΣΙΑΗ (1987). Εμείς, προκαταρκτικά, θα το θεωρούσαμε ως πολιτική πρόκληση στην ενίσχυση και διάχυση της παρέκκλισης, κυρίως διότι, έτσι όπως αναπτύσσεται από την συγγραφέα, ανάγει ένα κοινωνικό πρόβλημα στην σφαίρα της ιδεολογίας και του πολιτικού παιχνιδιού (συμπεριλαμβανομένων και των ανοικτά πολιτικο - εξουσιαστικών ανταγωνισμών).

4.1. Στην αρχή της έρευνας, ο YOUNG διαπίστωσε ότι, σε αντίθεση με το στερεότυπο των μέσων μαζικής ενημέρωσης, πως «οι χίππυς καπνιστές ζούσαν απομονωμένα, σε κοινωνικά αποδιοργανωμένα γκρούπ», υπήρχε μια «τυπική μποέμικη σκηνή». Δηλαδή, μια υψηλά οργανωμένη κοινότητα, αρθρωμένη από δίκτυα στενών φιλικών σχέσεων και εντατικών συναναστροφών, άγνωστων σχεδόν στους μεσοαστούς, ή εργάτες λευκούς ενήλικους. Επίσης, σε σχέση με δοξασίες όπως: «οι χίππυς είναι άτομα ακοινωνικά που δεν έχουν αξίες» ή «οι ομάδες αυτές αποτελούνται από ιδεολογικά αντικοινωνικά και διεφθαρμένα άτομα που με τη σειρά τους διαφθείρουν την αθώα πλειοψηφία των (παρασυρμένων) νέων», ο YOUNG διαπίστωσε ότι οι αξίες των χίππυς καπνιστών ήταν ξεκάθαρες και σε αντίθεση με αυτές της ευρύτερης κοινωνίας. Συνοπτικά, δεν ήταν άλλες από τις υπόγειες αξίες του ηδονισμού, της εκφραστικότητας, του αυθορμητισμού και της περιφρόνησης της εργασίας.

Η σημαντικότερη ίσως, ερευνητική διαπίστωση σχετιζόταν με το περίφημο φαινόμενο της «κλιμάκωσης»: στο στερεότυπο ο εθισμένος στην ηρωίνη και ο καπνιστής μαριχουάνας είναι συχνά δυσδιάκριτοι και με παρόμοιες αξίες, ενώ η κλιμάκωση από τα «μαλακά» ναρκωτικά στις «σκληρές» ουσίες θεωρείται σαν αναπότρεπτη εξέλιξη στο ψάξιμο για πιά αποτελεσματική απόλαυση (kick). Όμως, στην πραγματικότητα, ο χρήστης της μαριχουάνας περιφρονεί πολύ τον τοξικομανή (εθισμένο στην ηρωίνη), τόσο όσο αποστρέφεται τον επιχειρηματία: και οι δύο θεωρούνται εξαρτημένοι, μανιακοί και κυριευμένοι από την ηρωίνη και το χρήμα αντίστοιχα. Κανένας τους δεν είναι ικανός να πραγματώσει τις αξίες της ηδονής και της εκφραστικότητας λόγω άγχους για το επιθυμητό αντικείμενο. Η κλιμάκωση λοιπόν από τη μαριχουάνα προς την ηρωίνη είναι ένα σπάνιο φαινόμενο που θα επέφερε μια ριζική αλλαγή στις αξίες και τον τρόπο ζωής του χίππυ.

4.2. Με την ανέλιξη της ενισχυμένης διάχυσης της παρέκκλισης και την μετατροπή των στερεοτύπων σε πραγματικότητα (κατά την περίοδο 1967-1969), συντελούνται οι ακόλουθες μεταβολές, ως αθροιστικό αποτέλεσμα της έντονης αστυνομικής δράσης αλλά και της ευρύτερης κοινωνικής αντίδρασης:

I. Η έντονη αστυνομική δράση οδηγεί στην αύξηση της οργάνωσης και της συνεκτικότητας της κοινότητας των χρηστών ναρκωτικών. Η όξυνση της σύγκρουσης κάνει απαραίτητη την επεξεργασία θεωριών από τις ομάδες των «μποέμηδων» προκειμένου να εξηγήσουν την φύση της θέσης τους και να αντιπαρατεθούν στην υπόλοιπη κοινωνία. (Έναρξη της ενισχυμένης διάχυσης της παρέκκλισης).

II. Η ανάπτυξη της αστυνομικής κινητοποίησης οδηγεί τον χρήστη στην ανάγκη να διαχωριστεί και να απομονωθεί από την ευρύτερη κοινωνία των μη χρηστών. Οι δυνατότητες επίδρασης του ατύπου κοινωνικού ελέγχου ελαχιστοποιούνται. Έτσι, από ένα σημείο και μετά, κατά την διαδικασία του αποκλεισμού του από την κοινωνία, ο ίδιος ο παρεκκλίνων θα συνεργαστεί στην πολιτική του διαχωρισμού. (Η ενισχυμένη διάχυση της παρέκκλισης είναι πλέον γεγονός).

III. Όσο αναπτύσσουν παρεκκλίνοντες κανόνες, οι πιθανότητες των χρηστών να επανενταχθούν στην κοινωνία λιγοστεύουν. Η συχνή χρήση ναρκωτικών, το παράξενο ντύσιμο, το μακρύ μαλλί, η έλλειψη αίσθησης της εργάσιμης μέρας, η έλλειψη χρημάτων, επιδομάτων, κλπ. αντιμάχονται την επάνοδό τους στην κοινωνική απασχόληση. Να το κάνουν αυτό, τώρα πια, θα απαιτούσε μian ολοκληρωτι-

κή αλλαγή στην ταυτότητά τους. Υπάρχει λοιπόν ένα σημείο, πέραν του οποίου επέρχεται η αποστέωση της παρέκκλισης (ossification of deviancy).

IV. Το επόμενο στάδιο μπορεί να ορισθεί ως η μυστικοποίηση της παρέκκλισης και συνιστά απάντηση στην αυξανόμενη πίεση της αστυνομίας. Εδώ η κατανάλωση της μαριχουάνας δεν γίνεται μόνο για τις ευφορικές της επιδράσεις καθ' εαυτές, αλλά αποτελεί σύμβολο εξέγερσης της εκτοπισμένης μοχέμικης ομάδας και (καθοριστικό) φόντο αναδιοργάνωσης ολόκληρης της υποκοουλτούρας. (Το στερεότυπο αρχίζει να γίνεται πραγματικότητα).

V. Τα αποτελέσματα των ναρκωτικών είναι αναμφισβήτητα συνδεδεμένα με το πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται. Οι επιδράσεις της μαριχουάνας, χρησιμοποιούμενης σε πλαίσια αστυνομικής περικύκλωσης και συνθήκες καταδίωξης, προκαλούν συναισθήματα παράνοιας και ψυχωσικές εκρήξεις. Η υποκοουλτούρα των ναρκωτικών, θεσμοποιώντας την χρήση τους, εξ αρχής ελαχιστοποιεί και ελέγχει ενδεχόμενα ψυχωσικά επεισόδια. Όταν όμως η ίδια υποκοουλτούρα γίνεται παράνομη και απόκρυφη, τα παρανοϊκά επεισόδια αρχίζουν να εγγράφονται στην παραδεδεμένη φύση της μαριχουάνας.

VI. Καθώς αυξάνεται η δραστηριότητα της αστυνομίας, ο χρήστης μαριχουάνας και ο εθισμένος στην ηρωίνη αρχίζουν να ταυτίζονται ως ενωμένα θύματα της αστυνομικής καταδίωξης. Έτσι, η αλληλόδραση ανάμεσά τους παρουσιάζει σταθερή ανάπτυξη (μεταξύ άλλων συσπειρώνονται στις ίδιες υποβαθμισμένες περιοχές, «γκετοποιούνται», παίρνουν κοινά μέτρα ασφαλείας, κλπ.). Από την άλλη πλευρά, το μικροεμπόριο (διανομή σε επίπεδο δρόμου, ατομικές εισαγωγές και καλλιέργειες, κλπ.) «εξαρθρώνεται» λόγω της ευστοχίας και ορατότητας που παρουσιάζει απέναντι στην αστυνομική δραστηριότητα. Η τιμή της μαριχουάνας ανεβαίνει έτσι σημαντικά, ενώ, ταυτόχρονα, η παραγωγή, εισαγωγή και διανομή της συγκεντρώνεται, περνώντας στα χέρια διεθνών δικτύων, και συγχωνεύεται με την διακίνηση των σκληρών ουσιών.

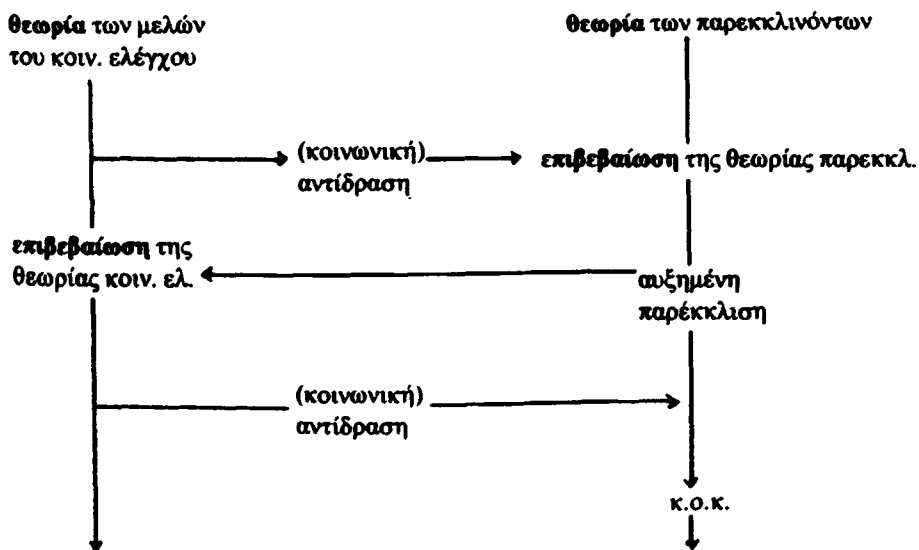
4.3. Με την παρεμβολή και ορισμένων άλλων εξελίξεων, προερχομένων τόσο από την αύξηση της έντασης της κοινωνικής αντίδρασης (με σκλήρυνση συνθηκών και όρων αποτοξίνωσης, περιορισμός ή παύση των εγκεκριμένων θεραπευτικών δόσεων από τις ειδικές κλινικές, κλπ.), όσο και από το επακόλουθό της, την συγκέντρωση της διακίνησης σε μεγάλα δίκτυα (με νόθευση ποσοτήτων, εναλλακτική διόχτευση «μαλακών» – «σκληρών» ναρκωτικών, κλπ.), ο κύκλος της ενισχυμένης διάχυσης της παρέκκλισης έχει ουσιαστικά κλείσει. Ακόμη και το πύ ακραίο στερεότυπο, αυτό που προδιαγράφει την κλιμάκωση από τα «μαλακά» στα «σκληρά» ναρκωτικά, έχει εν μέρει γίνει πραγματικότητα, με μίαν, όμως, οριακή διαφορά, όπως υπογραμμίζει ο J. YOUNG. Οι μοχέμικες ομάδες των χίπις καπνιστών μαριχουάνας, κλιμακώνοντας τις χρήσεις των ουσιών, δεν προσανατολίστηκαν τόσο προς την ηρωίνη, τη μεθαδόνη και τα βαρβιτουρικά (που αντιτίθενται ολοκληρωτικά στις αξίες και τον τρόπο ζωής τους) αλλά, κυρίως, προς τις ισχυρές αμφεταμίνες (σπέντ και μεθεδρίνη), οι επιδράσεις των οποίων ανταποκρίνονται ιδιαίτερα στην ηδονιστική και εκφραστική φύση της υποκοουλτούρας τους.

*
* *
*

Παρουσιάσαμε την ερευνητική εργασία του J. YOUNG για τη ενισχυμένη διάχυση της παρέκκλισης και τη μετατροπή των στερεοτύπων σε πραγματικότητα, πολύ συντομευμένα και σχετικά απλουστευμένα. Τονίσαμε περισσότερο εκείνες τις διαστάσεις που αναφέρονται στις συνέπειες της λανθασμένης κοινωνικής αντίληψης (στερεοτυπικές κρίσεις και πιστεύω) ενώ παραλείψαμε εντελώς ορισμένες άλλες (ανάλυση της αστυνομίας ως γραφειοκρατικού οργανισμού, κλπ.).

Συμφωνώντας με ορισμένες τελικές του διαπιστώσεις, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ψευδείς θεωρίες αναπτύχθηκαν και πραγματώθηκαν κάτω από την πίεση της κοινωνικής αντίδρασης, το αποτέλεσμα των οποίων είναι μεταβολές οι οποίες, αν και αποτελούν απλώς και μόνον το προϊόν αυτών των θεωριών, θεωρούνται από πολλούς ότι συνιστούν απόδειξη των αρχικών τους υποθέσεων. Ο χρήστης των ναρκωτικών, παρομοίως κινούμενος, επεξεργάζεται θεωρίες αναφορικά με την καταπιεστική φύση των κοινωνικών θεσμών (και κατά πρώτον λόγο της αστυνομίας), τις οποίες βλέπει προοδευτικά να επαληθεύονται καθώς η κρισιμότητα της κατάστασης κλιμακώνεται. Δηλαδή, όπως χαρακτηριστικά το διατυπώνει ο J. YOUNG, «ένα «σπирάλ» από λανθασμένες θεωρητικές αντιλήψεις και επιβεβαιώσεις» μπορεί να διαμορφωθεί (βλ. διάγραμμα), που είναι όμοιο με τον φαύλο κύκλο του H. TAJFEL στην σφαίρα της κοινωνικής αντίληψης.

Το «σπирάλ» που διαμορφώνεται από τις λανθασμένες θεωρητικές αντιλήψεις και τις εμπειρικές επιβεβαιώσεις, καθώς κλιμακώνεται η κρισιμότητα της κατάστασης (J. YOUNG 1978 [1971]).

Τα τετράγωνα των «τζάνκις» (ηρωινομανών) λοιπόν στο Λονδίνο, στο Άμστερνταμ, στο Δ. Βερολίνο και αλλού, ίσως να ήταν πολύ λιγώτερο εκτεταμένα αν τα εχθρικά στερεότυπα που αναφέρονται σε κάθε κατηγορία χρήστη ναρκωτικών εξομωιωτικά, δεν ήταν τόσο έντονα (όπως φυσικά και η κοινωνική αντίδραση) (6). Και η διαπίστωση αυτή σχετίζεται άμεσα με την διαδραμάτιση ορισμένων ανάλογων και συναφών διαδικασιών στην χώρα μας (βλ. μελέτες Η. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Α. ΚΟΥΚΟΥΤΣΑΚΗ, Σ. ΤΣΙΛΗ κλπ.).

5. Θα αναφερθούμε τώρα πολύ συνοπτικά σε ένα άλλο, πιο σύγχρονο φαινόμενο περιθωριοποίησης, επειδή παρουσιάζει μια σχετικά περιορισμένη ανάπτυξη και στην Ελλάδα, και στο οποίο τα στερεότυπα επέδρασαν καθοριστικά (και καταλυτικά), τουλάχιστον όσον αφορά μια φάση της ανέλιξής του. Πρόκειται για την υποκουλτούρα των σκίιγκεντς. Η εργατική αυτή υπο-πολιτισμική ομάδα ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του '60 στη Μ. Βρετανία. (Κατά τον P. FOWER [1972] στο EAST END και στον εξωτερικό δακτύλιο των βιομηχανικών προαστείων του Λονδίνου). Σύμφωνα με τους Άγγλους κοινωνιολόγους I. TAYLOR, D. WALL και D. HEBDIGE, διεκδικούσε την χαμένη ορθόδοξη ταυτότητα της εργατικής τάξης. Αποτελούσε δηλαδή αντίδραση τόσο στην άνοδο της νεανικής κουλτούρας των μεσοαστικών στρωμάτων-άντεργκράουντ, αντι-κουλτούρα, κίνημα χίπυ -, όσο και στον αποκλεισμό της από την κουλτούρα αυτή. Επίσης, προσπαθούσε να επανακαλύψει τον χαμένο κόσμο της παραδοσιακής κοινότητας της αγγλικής εργατικής τάξης. Η προσπάθεια αυτή αποτελούσε απάντηση στην συντελούμενη διαδικασία κατάρρευσης των παραδοσιακών εργατικών θεσμών και μορφών κοινωνικής ζωής και διασκέδασης της εργατικής τάξης και ολοκληρωτικής εξάπλωσης του καταναλωτικού καπιταλισμού στο Ην. Βασίλειο (I. TAYLOR και D. WALL, 1976, D. HEBDIGE, 1985).

Από τους ίδιους της τους προσανατολισμούς, η υποκουλτούρα σκίιγκεντς είχε αντιδραστικό περιεχόμενο: οι σκίιγκεντς ήταν ιδιαίτερα εμπλεγμένοι στην αντίσταση εναντίον των κοινωνικών αυτών μεταβολών. Ανάλογη ήταν και η «παρουσίαση του εαυτού τους» (ναυτική στολή, μπότες, τιράντες, ξυρισμένο κεφάλι), συνδιασμένη με επιθετική κοινωνική συμπεριφορά (βίαιες συμπλοκές, ποδοσφαιρικός χουλιγκανισμός, κλπ.). Έτσι, η διάδοση των στερεότυπων του φασίστα και του ρατσιστή ήταν τόσο εκτεταμένη και έντονη, ώστε να εδραιωθούν οι κρίσεις αυτές σε ολόκληρη την Ευρώπη.

(6) Τέτοια φαινόμενα αποστεωμένης παρέκκλισης όπως οι μετα-χίπυ junkies, δεν μπορούν να θεωρηθούν μόνον ως αποτέλεσμα της κοινωνικής αντίδρασης, της ενισχυμένης διάχυσης της παρέκκλισης ή της δευτερογενούς παρέκκλισης, όπως πολύ σωστά επισημαίνουν οι Άγγλοι κοινωνιολόγοι I. TAYLOR και D. WALL (1976), ασκώντας κριτική σε ορισμένες τάσεις γενίκευσης και αναγωγής των προαναφερόμενων προσεγγίσεων. Οι διεργασίες παρακμής που ήδη διερχόταν και οι ίδιες οι εσωτερικές αντιθέσεις του άντεργκράουντ και της αντι-κουλτούρας, αποτελούσαν ορισμένους άλλους, εξ ίσου βασικούς συντελεστές απολίθωσης της περιθωριοποίησής τους.

Η υποκοουλτούρα των σκίνχεντς παρήκμασε στις αρχές της δεκαετίας του '70. Και αυτό δεν οφείλεται στην παρεμβολή των διαδικασιών ενίσχυσης και διάχυσης της παρέκκλισης, αλλά, όπως emphaticά υποστηρίζουν οι I. TAYLOR και D. WALL (1976), στις εσωτερικές αντιθέσεις και την απομόνωση (από την υπόλοιπη νεολαία) στην οποία περιήλθε το υποπολιτισμικό αυτό στύλ λόγω του περιεχομένου του. Εμείς συμφωνούμε απόλυτα με τις παραπάνω διαπιστώσεις. Αυτό που θέλουμε να προσθέσουμε είναι, πρώτον, ότι από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και ως αντίδραση στην ανάπτυξη της υποκοουλτούρας των πάνκς, τα υπολείμματα των ομάδων των σκίνχεντς αναζωογονήθηκαν και άρχισαν να μαζικοποιούνται. Αυτό το ονομάζουμε δεύτερη φάση (ή δεύτερη γενιά) της υποπολιτισμικής ομάδας σκίν. Και στην δεύτερη αυτή γενιά, τα στερεότυπα του φασίστα, του ρατσιστή (κλπ.), έγιναν πραγματικότητα στην ίδια τη Μ. Βρετανία (διασυνδέσεις με το Εθνικό κόμμα και ανοικτές συγκρούσεις σκίνχεντς με πάνκς και ρόκερς). Δεύτερον, σε ορισμένες χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης και πίο συγκεκριμένα στην Γαλλία και στην Ελλάδα (όπου εμείς γνωρίζουμε) πρώτα ήρθαν τα κατασκευασμένα στην Αγγλία στερεότυπα (στα τέλη του 60, όπως αναφέραμε) και μεταγενέστερα διαμορφώθηκαν οι ντόπιοι σκίνχεντς (αρχές του 1980), προσαρμοσμένοι απόλυτα στα στερεότυπα αυτά (στην Γαλλία οργανωμένοι στο Εθνικό Μέτωπο και στις ομάδες BARBIE, στην Ελλάδα στην Χρυσή Αυγή-ΕΝΕΚ). Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην κατασκευή των στερεοτύπων αυτών συνέτελεσαν και άλλες υπο-πολιτισμικές ομάδες και περιθωριακά κινήματα (πάνκς, ρόκερς, υπολείμματα χίπυς, κλπ.) και όχι μόνον τα ενσωματωμένα κοινωνικά στρώματα (κοινωνικός έλεγχος).

*
* *
*

Στην ανάπτυξη που προηγήθηκε, ασχοληθήκαμε με ορισμένες διαστάσεις ενός λεπτού συστήματος ισορροπιών και σχέσεων μεταξύ κοινωνικών ομάδων, κοινωνικών αξιών και κοινωνικών καταστάσεων, όταν αυτό τίθεται εκτός ενεργείας (για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του J. YOUNG). Και εδώ, όπως είδαμε, ο ρόλος της στερεοτυπίας είναι ιδιαίτερα καταλυτικός.

«...Όπως ακριβώς το Μπέρμινχαμ έχει τη λεωφορειακή του γραμμή προς τις περιοχές των (Πακιστανών) μεταναστών, γνωστή ως «Βομβάη Εξπρές», έτσι και στο Μπλάκμπορν οι εισπράκτορες, όταν φθάνουν σε περιοχές όπου ζουν Πακιστανοί, φωνάζουν «στάση Κύμπερ Πάζ» ή «Κάσπαχ»...» (G. PEARSON, 1976:66). Είναι ίσως προφανές ότι πρόκειται για το ίδιο όχημα που οδηγεί και στους ξυλοδαρμούς των Πακιστανών από τους σκίνχεντς (το γνωστό ως Paki-bashing), μιάν άλλη, εξ ίσου «στερεοτυποποιημένη» ομάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. ALLPORT, G. (1953):--The Nature of Prejudice. - Addison - Wesley Publishing Company. Reading, Massachusetts.
2. BALLERT, I. (1970):--On a Condition of the Coherence of Text. - in SEMIOTICA, n° 2 (1970), p.p. 335-363.
3. CSEPELI, G. (1979):--A Szociálpszichológia Vázlata (Το Διάγραμμα της Κοινωνικής Ψυχολογίας). - Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
4. CSEPELI, G. (1980):--Előítéletek és Csoportközi Viszonyok, Bevezetés (Προκαταλήψεις και Διομαδικές σχέσεις, Εισαγωγή). - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
5. FOWLER, P. (1972):--Skins Rule. - in CHARLIE GILLET (ed.), Rock File, London, Pictorial Publications.
6. GOFFMAN, E. (1959):--The Moral Career of the Mental Patient. -in PSYCHIATRY, XXII (1959), p.p. 123-142.
7. GOFFMAN, E. (1961):--Asylums, Anchor Books.
8. HEBDIGE, D. (1985):--Υποκουλτούρα. Το νόημα του στυλ. - β' έκδοση, Γνώση, Αθήνα.
9. LEMERT, E. (1964):--Human Deviance, Social Problems and Social Control. - in M. CLINARD (ed), Anomie and Deviance, N.Y., The Free Press.
10. LIPPMAN, W. (1922):--Public Opinion, N.Y.
11. PEARSON, G. (1976):--«Paki-Bashing» in a North East Lancashire Cotton Town: A Case Study and its History. - in G. MUNGHAM and G. PEARSON (eds), Working Class Youth Culture, London, Henley and Boston, Routledge Direct Editions, Routledge and Kegan Paul.
12. QUASTHOFF, U. (1980):--Előzetes megfontolások a sztereotypia nyelvtudományi leírásához. - in G. CSERELI (szerk.), Előítéletek és Csoportközi Viszonyok Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest (Μετάφραση του: Soziales Vorurteil und Kommunikation - Eine Sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps 8, Athenaeum, Frankfurt/Main, (1973)).
13. TAJFEL, H. (1959):--Quantitative Judgement in Social Perception. - in BRITISH JOURNAL OF PSYCHOLOGY, vol. 50 (1959), p.p. 16-29.
14. TAJFEL, H. (1973):--The Roots of Prejudice: Cognitive Aspects. - in P. WATSON (ed.), Psychology and Race, Penguin Books.
15. TAJFEL, H. (1974):--Intergroup Behaviour, Social Comparison and Social Change. - Katz-Newcomb Lectures, University of Michigan, Ann Arbor.
16. TAYLOR, I. - WALL, D. (1976):--Beyond the Skinheads. Comments on the Emergence and Significance of the Glamrock Cult. - in G. MUNGHAM and G. PEARSON (eds.)...
17. ΤΣΙΑΗ, Σ. (1987):--Τοξικομανία: μια άλλη προσέγγιση. - ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, 66 (1987), σελ. 226-239.
18. YOUNG, J. (1978):--The Translation of fantasy into Reality. - in P. WORSLEY (ed.), Problems of modern Society, Penguin Books, (Excerpts from THE DRUGTAKERS, Paladin (1971), p.p. 170-197).